



Opgave i TM2510

Bacheloropgave

Af Samuel Vigilius Kjøller-Hansen

Godkendt opgaveordlyd:

Hvilke historiske forudsætninger ligger til grund for the extrinsic models beskrivelse af kanondannelsen, og hvordan står disse forudsætninger, når de udfordres af the intrinsic model?

Fjellhaug International University College

Foråret 2020



Indholdsfortegnelse

Indholdsfortegnelse	326
1 Indledning.....	328
1.1 Aktualitet	328
1.1.1 Luthers kanon og Sola Scriptura.....	328
1.1.2 Fornyet interesse og bevågenhed omkring antikke skrifter.....	328
1.1.3 Postmodernisme og Skriftens autoritet	329
1.2 Forskningshistorisk overblik.....	330
1.3 Extrinsic model og intrinsic model.....	331
1.4 Problemformulering	332
1.5 Afgrænsning og metode	332
2 Forskellige modeller for kanondannelse.....	333
2.1 Historisk-kritisk model	333
2.2 Romersk-katolske model.....	333
2.3 Kanonisk-kritisk model.....	334
2.4 Eksistentielle eller neoortodokse model	334
2.5 Kanon inden for kanon-modellen	335
2.6 Kanonkriterie modellen	335
2.7 Self-authenticating model:.....	336
3 The extrinsic model og the intrinsic model	337
3.1 Hvordan bør kanon defineres?.....	337
3.1.1 Den eksklusive definition	338
3.1.2 Den funktionelle definition	339
3.1.3 Den ontologiske definition	339
3.1.4 Samlet definition af kanon	340
3.2 Kanondannelsen som kirkelig nytænkning eller kontinuerlig udvikling?.....	340



3.2.1	Apostolicitet som afgørende kanonkriterium	341
3.2.2	Eskatologien i den tidlige kirke.....	343
3.2.3	The extrinsic model udfordres	344
3.3	<i>Nedskrevne tekster – var den tidlige kirke modstander?</i>	344
3.3.1	Paulus og Papias.....	345
3.3.2	En mundtlig kulturs forhold til nedskrevne tekster.....	346
3.3.3	Kirken var ikke modstander af nedskrevne tekster.....	347
3.4	<i>Var NT's forfattere ubevidste om egen autoritet?</i>	348
3.4.1	Paulus' bevidsthed om egne skrifers autoritet	348
3.4.2	Selvbevidst autoritet og the extrinsic model	349
3.5	<i>Hvornår blev NT's skrifter regnet for helligskrifter?.....</i>	349
3.5.1	NT's forfattere og de apostolske fædre	350
3.5.2	Justin Martyr	352
3.5.3	Fra glimt til gennemtrængende lys	352
4	Sammenfatning og konklusion	354
4.1	<i>De fem forudsætninger udfordres</i>	354
4.2	<i>The extrinsic model og the intrinsic model</i>	355
5	Bibliografi	357



1 Indledning

1.1 Aktualitet

1.1.1 Luthers kanon og Sola Scriptura

Vi befinder os i en luthersk kontekst, hvor Skriftens autoritet sættes højt, og alene af den grund er det relevant at overveje, hvorfor NT ser ud som det gør, og hvorfra Skriftens autoritet stammer.

Luthers eget forhold til kanon må siges at være komplekst. På den side er det reformatoriske hovedprincip om *Sola Scriptura* helt afgørende for Luthers opgør med den katolske kirkes vægtlægning af traditionen. På den anden side sætter han spørgsmålstegn ved, om fx Jakobs Brev og Johannes' Åbenbaring er berettiget en plads i NT's kanon.¹

Luthers fokus på kanon var ikke ud fra et historisk, men et teologisk perspektiv.² Han læste skrifterne ud fra det hermeneutiske princip om "was Christum treibt",³ hvilket han i højere grad fandt hos Johannes og Paulus end hos de øvrige nytestamentlige forfattere. Det førte til en hierarkisk kanon for Luther, hvor nogle skrifter var mere værdifulde og vigtige end andre.⁴ Luthers kritik af flere af NT-skrifterne aftager i løbet af hans liv. Alligevel fastholder han en usikkerhed om flere skrifers apostolicitet.⁵

Når Luther fremfører princippet om Sola Scriptura, og dermed lader Skriften være *norma normans*, og samtidig sætter spørgsmålstegn ved nogle af skrifterne, udfordrer det vores tillid til, at det er de rette skrifter, der er udvalgt. Det er et spørgsmål, som står centralt i denne opgave.

1.1.2 Fornyet interesse og bevågenhed omkring antikke skrifter

Sidste århundrede bød på to bemærkelsesværdige fund fra den antikke tid: Dødehavsrullerne og Nag Hammadi-biblioteket. NT-forskningen med fokus på den historiske Jesus udviste en særlig interesse i Nag Hammadi-biblioteket, da man her fandt flere alternative evangelier til de fire kendte NT-evangelier. Den amerikanske forsker Bart Ehrman skriver om betydningen af disse fund:

¹ Thomassen 2010: 146–148

² Thomassen 2010: 149

³ Bruce 1988: 243–245

⁴ Bruce 1988: 243–244

⁵ Olsen 2007: 24



*These are documents now known through the recent discoveries of the Dead Sea Scrolls and the Nag Hammadi Library, which enlighten us concerning the true nature of Christianity.*⁶

Ehrman mener altså, at alternative evangelier er afgørende for en sand forståelse af kristendommen. Særligt Thomasevangeliet har modtaget opmærksomhed, hvilket bl.a. kommer til udtryk i ”The Five Gospels” publiceret af Jesus Seminar, hvor Thomasevangeliet behandles på linje med de andre evangelier og dateres til det første århundrede.⁷

Men det er ikke alene inden for NT-forskningen, at der har været en fornyet opmærksomhed omkring NT’s skrifter. Også inden for populærlitteraturen har udformningen af NT modtaget opmærksomhed, særligt faciliteret gennem Dan Browns *Da Vinci mysteriet*. Dan Browns roman tager udgangspunkt i, at Kejser Konstantin spiller en afgørende rolle i udformningen af NT, og at NT, som vi kender det i dag, i høj grad er et resultat af Konstantins magt.

Ehrman afviser denne kobling fuldstændig,⁸ lige som stort set alle andre forskere⁹ peger på, at Konstantin ikke spiller en rolle i kanondannelsen.¹⁰ Denne opgave søger ikke at vise, at *Da Vinci mysteriet* tager fejl i dets historiske gengivelse, men dette er taget med for at illustrere, hvilken opmærksomhed der er omkring skrifterne fra NT, samt de skrifter, som ikke er blevet en del af NT.

1.1.3 Postmodernisme og Skriftens autoritet

Selvom det er noget tid siden, at man begyndte at diskutere, hvorvidt tiden i dag fortsat bør beskrives som postmoderne,¹¹ lever visse elementer fra postmodernismen videre. Derfor er det relevant at overveje, hvilken betydning postmodernisme har for opfattelsen af den kristne kanon.

Postmodernismen kendetegnes bl.a. ved en stærk individualisme og en afvisning af autoriteter.¹² Det udfordrer naturligvis også Skriftens autoritet, hvilket gør det relevant at overveje, hvad det er, der giver Skriften autoritet.

Luthers kanonkritik, en fornyet bevågenhed om antikke skrifter og den postmoderne afvisning af autoriteter er nogle af de elementer, der gør, at spørgsmålet om den kristne kanon fortsat er relevant i dag.

⁶ Ehrman 2004: 24

⁷ Funk og Hoover 1993: 474

⁸ Ehrman 2004: 74

⁹ Som undtagelse kan David Dungan nævnes, der argumenterer for, at Konstantin dikterede udformningen af NT inspireret af græsk filosofi (Hill 2011: 464–465).

¹⁰ Ronald V Huggins: 102

¹¹ Christensen: 21

¹² Vigilius 2002: 30



1.2 Forskningshistorisk overblik

Denne opgave bevæger sig i spændingsfeltet mellem to tilgange til kanondannelsen, som jeg senere vil betegne som *the extrinsic model* og *the intrinsic model*. Jeg har netop beskrevet, hvordan kanonspørgsmålet fortsat er aktuelt i dag, og selvom *the extrinsic model* har domineret kanonforskningen gennem det seneste århundrede, er dets konklusioner ikke mejslet i sten. Således er den almindelige kanonforskning blevet udfordret ad flere omgange. Det er derfor relevant at redegøre for, hvad det er for en forskningshistorisk position, der udfordres, hvilket jeg vil gøre i dette afsnit ved at give et kort forskningshistorisk overblik over de seneste 150 års kanonforskning.

Den første bølge af vigtige bidrag kom fra de tyske teologer Theodor Zahn og Adolf von Harnack.¹³ Efterfølgende fulgte en periode med kun få nye bidrag til kanonspørgsmålet. Flere af de store teologer var stærkt prægede af Rudolf Bultmann, og det er tænkeligt, at Bultmanns negative evaluering af den kristne kanons rolle, har gjort kanonspørgsmålet irrelevant.¹⁴

Da Hans von Campenhausen i 1967 skrev sin klassiker om kanondannelsen *Die Entstehung der Christlichen Bibel* var det lidt af et vovestykke. Campenhausen ønskede at beskrive kanondannelsens historiske udvikling, hvilke motiver og kirkehistoriske udfordringer der var med til at forme kanon, samt kanondannelsens teologiske betydning. Et projekt, som ifølge Theodor Zahn næppe var muligt eller ønsket.¹⁵

Alligevel var Campenhausen, sammen med Robert M. Grants *The Formation of the New Testament* (1965), med til at starte en ny bølge af kanonforskning. Det førte til yderligere bidrag fra Brevard S Childs (1984)¹⁶, Bruce M Metzger (1987)¹⁷ og F.F. Bruce (1988)¹⁸, som der flere gange vil blive refereret til i denne opgave.

På den evangelikale fløj har Michael J. Kruger igen sat gang i kanondebatten gennem bøgerne *Canon Revisited: Establishing the Origins and Authority of the New Testament Books* (2012) og *The Question of Canon: Challenging the status quo in the New Testament Debate* (2013). Kruger ønsker, som anført i den sidstnævnte titel, at udfordre status quo i kanonforskningen, hvilket han gør ved at fremsætte sin egen model for kanondannelsen, lige som han belyser skævheder og mangler i de almindelige kanonmodeller.

¹³ Bokedal 2005: 44–45

¹⁴ Bokedal 2005: 45

¹⁵ Campenhausen 1981: 11

¹⁶ *The New Testament as Canon* (1984)

¹⁷ *The Canon of the New Testament* (1987)

¹⁸ *The Canon of Scripture* (1988)



1.3 Extrinsic model og intrinsic model

Efter en kort redegørelse af kanonforskningen, vil jeg i dette afsnit give en introduktion til de to forskellige tilgange til kanondannelsen. En større diskussion af disse gives senere i opgaven.

Igen og igen referer jeg til the extrinsic model og the intrinsic model. The extrinsic model hævder, at kanon, i større eller mindre grad, blev påtvunget den kristne kirke. Der var således intet i den oprindelige kristne kirke, der inviterede til en nytestamentlig kanon, men kanon var en konsekvens af udenforstående faktorer, som tvang kirken til at forme en NT-kanon med autoritet for kirken. Lee McDonald spørger retorisk om den tidlige kristendoms forhold til kanon:

To the extent that this is true, one is forced to ask the question of whether biblical canons are in fact Christian?¹⁹

Denne model opfatter ofte kætteren Markion som afgørende for udformningen af NT. Tanken er, at som følge af Markions kanon, tvinges den kristne kirke til at forme sin egen kanon. Kanon bliver derfor til som et opgør mod Markion. Processen mod en fast, endelig og lukket liste af kanoniske bøger behandles ofte i lyset af de forskellige kirkefædres bidrag, hvor særligt Irenæus spiller en signifikant rolle.²⁰

Alternativet til the extrinsic model er the intrinsic model. Denne model anser ikke kanon som noget, der blev påtvunget den kristne kirke – derimod opstår tanken og bevidstheden om en nytestamentlig kanon naturligt inden for kirken. Centralt i denne model står tanken om, at majoriteten af NT's skrifter opstod og blev anerkendt som autoritative på et tidligt tidspunkt i kirkens historie.

The intrinsic model er ikke en total afvisning af the extrinsic model. Begge modeller er historiske modeller, som ikke er bundet op på teologiske positioner ift. hvad det er, der giver Skriften autoritet. The intrinsic model bekræfter the extrinsic model i, at den kristne kanon ikke blev til på én dag, men at kanondannelsen fandt sted gennem en længere proces.²¹ Kruger beskriver denne alternative model:

The intrinsic model has theological aspects to be sure, but it is essentially making a historical argument, namely that the canon developed early and naturally out of the Christian religion.²²

¹⁹ McDonald 2007: 426

²⁰ Kruger 2013: 19–20

²¹ Kruger 2013: 21–22

²² Kruger 2013: 22



1.4 Problemformulering

Efter at have præsenteret kanondannelsens aktualitet, givet et overblik over kanonforskningen, samt introduceret de overordnede tilgange til kanondannelsen, kan jeg nu stille min problemformulering for denne opgave:

Hvilke historiske forudsætninger ligger til grund for the extrinsic model's beskrivelse af kanondannelsen, og hvordan står disse forudsætninger, når de udfordres af the intrinsic model?

1.5 Afgrænsning og metode

Som præsenteret beskæftiger megen kanonforskning sig med startskuddet omkring Markion og Irenæus, og bevæger sig videre til de øvrige kirkefædre og de centrale kirkemøder for kanondannelsen. Denne opgaves hovedfokus er ikke, hvorfor et givent skrift afvises, mens et andet inddrages i den kristne kanon, men snarere nogle af de overordnede spørgsmål omkring kanon.

Jeg søger at behandle kanondannelsen ud fra et kirkehistorisk perspektiv. Tomas Bokedal skriver om vigtigheden af det historiske ved kristendommen:

*It belongs to the nature of the Christian tradition to be historical.*²³

Kristendommens grundlag er ikke blot filosofiske tanker eller etiske retningslinjer, men er først og fremmest baseret på en bestemt historisk mand, der virker på et givent historisk tidspunkt på et bestemt geografisk sted. Kristendommen knyttes på den måde tæt til historien, og derfor giver det også mening at behandle kanondannelsen ud fra et historisk perspektiv.

Når det er sagt, er teologien en nødvendig del af kirkehistorien, lige som de historiske begivenheder ikke kan holdes uden for teologien. Kruger beskriver sammenhængen mellem det historiske og det teologiske:

*More and more, scholars have recognized that theological and historical concerns are not easily separated, nor should they be.*²⁴

Kevin Vanhoozer går endnu længere, når han siger:

*History alone cannot answer the question of what the canon finally is; theology alone can do that.*²⁵

²³ Bokedal 2005: 19

²⁴ Kruger 2013: 41–42

²⁵ Vanhoozer 2005: 146



2 Forskellige modeller for kanondannelse

I det følgende vil jeg præsentere de mest almindelige modeller for kanondannelsen ud fra en deskriptiv tilgang. Jeg beskrev the extrinsic model og the intrinsic model som to forskellige tilgange til kanondannelsen. Disse kan betragtes som de overordnede modeller. I den følgende præsentation af syv forskellige kanonmodeller, vil jeg forsøge at understrege de respektive modellens relation til de to overordnede modeller.

2.1 Historisk-kritisk model

Denne model bygger på den historisk-kritiske forskning, som er vundet frem efter oplysningstiden. På baggrund af uenigheder og kontroverser om flere af NT's skrifter i den tidlige kirke, anser man kanondannelsen som et produkt af udelukkende menneskelige aktiviteter.²⁶ James Barr opsummerer dette syn:

It is man who developed the biblical tradition and man who decided when it might be suitably fixed and made canonical.²⁷

Dermed bliver kanondannelsen et objekt for den almindelige historievitenskabelige tilgang. Harnack følger denne tilgang, hvilket resulterer i, at kanondannelsen i høj grad betragtes som et nødvendigt opgør med Markions kanon.²⁸ Derfor må denne model betragtes som en gennemført extrinsic model.

2.2 Romersk-katolske model

Lige som for den historisk-kritiske model gælder det for denne model, at kanonisering af skrifterne er baseret på afgørelser inden for et fællesskab. Da man i Den Romersk-katolske Kirke afviser den ultimative autoritet i Skriften alene, opererer man med en triade af autoriteter, hvilket omfatter Skriften, traditionen og kirkens lærende autoritet. Da Skriften ikke har eksklusiv autoritet, er det op til en ekstern autoritetskilde at afgøre, hvilke skrifter, der bør indgå i kanon. Dermed er kanon betinget af kirkens autoritet.²⁹

Denne model har både elementer af the extrinsic model og the intrinsic model. En fløj inden for tilhængerne af denne model pointerer, at Skriften i sig selv har autoritet. Kirkens rolle er da udelukkende epistemologisk i at erkende, hvilken autoritet Skriften har. En anden fløj vægtlægger i

²⁶ Kruger 2012: 30

²⁷ Barr 1973: 120

²⁸ Kruger 2012: 31

²⁹ Kruger 2012: 38–39



langt højere grad kirkens afgørende rolle i udformningen af NT's kanon og hælder dermed mere mod the extrinsic model.³⁰

2.3 Kanonisk-kritisk model

Den tredje model bygger på Brevard Childs' modstand mod metoderne inden for formkritik, kildekritik og redaktionskritik,³¹ som er grundlæggende i den historisk-kritiske model. Nøglen er derimod at forstå, mener Childs, at tekstens mening er bundet op på, hvilken *funktion* teksten har i dets større kanoniske kontekst. Kanondannelsen er da ikke blot en fastlagt og lukket liste over bøger men også processen, hvor skrifter konstitueres som religiøst normative for et fællesskab.³²

Denne model tager afstand fra the extrinsic models påstand om, at kanon blot er en sen, ekklesiologisk konstruktion. Derimod fremhæver Childs kirkens kanoniske bevidsthed fra begyndelsen af, og at denne bevidsthed udgår fra de nytestamentlige tekster selv.³³ Alligevel finder denne model ikke en iboende autoritet i de oprindelige apostoliske tekster.³⁴ Den autoritet, som et skrift har i dag, har det fået af den redaktør, som har formet og redigeret skriftet, hvormed skriftet er blevet hævet over dets historiske kontekst og har fået eviggyldig karakter.³⁵ Derfor kan denne model ikke udelukkende beskrives som en intrinsic model.

2.4 Eksistentielle eller neoortodokse model

Denne model knyttes særligt til Karl Barth, Rudolph Bultmann og den øvrige dialektiske teologi, og bliver her blot kort refereret. Hvor de tidligere modeller lod kanondannelsen afgøres af fællesskaber, er der i denne model et større fokus på det enkelte individs modtagelse af Skriften. Selvom der er stor forskel på Barth og Bultmann, har de det til fælles, at de ikke tillægger Skriften en autoritet i sig selv. Men når individet oplever Guds ord og responderer på det i tro, er Skriften autoritativ, og først da.³⁶

Denne model er vanskelig at placere ift. the extrinsic og the intrinsic model. Eksistensteologien fokuserer i mindre grad på det historiske, men i større grad på nuet og på tekstens eksistentielle betydning i den enkeltes liv og tro. Barth fremfører tanken om, at fordi Jesus Kristus er Guds Ord, er

³⁰ Kruger 2012: 41–42

³¹ Childs modstand er ikke generel, men han mener, at når det kommer til kanonspørgsmålet, må vi tage disse 27 skrifter, som de foreligger i dag som et udtryk for, hvad der konstituerede den kristne kirke (Kruger 2012: 55-56)

³² Childs 1984: 25

³³ Childs 1984: 12

³⁴ Kruger 2012: 57

³⁵ Childs 1984: 23

³⁶ Kruger 2012: 59–63



åbenbaringen ikke begrænset til Skriften, og dermed åbner han op for, at Jesus også kan åbenbares sandt til tro gennem andre skrifter.³⁷ Barth har således en meget åben holdning til kanons grænser.

2.5 Kanon inden for kanon-modellen

Denne model argumenter for, at da kanon, som vi kender det i NT's 27 skrifter, rummer så mange usikkerheder, må vi skille de lag ud af skrifterne, som ikke giver os den historiske Jesus.³⁸ Vi må altså søge efter en kanon inden for kanon.

Modellens primære udfordring er, at den sande kanon bliver bestemt ud fra den enkeltes filosofiske og teologiske tilgang til, hvordan kanon *bør* se ud. Det kan føre til en feministisk kanon, en frigørelsesteologisk kanon eller en mere ortodoks version, som Luther argumenterede for³⁹, hvor nogle skrifter vurderes højere end andre.⁴⁰

Luthers kanonforståelse følger the intrinsic model, og på den måde adskiller den sig fra de øvrige *kanon inden for kanon-modeller*. Et skrift gør sig selv berettiget til at være kanonisk, hvis det *driver på Kristus*. Luther vil argumentere for, at dette hermeneutiske princip findes i Skriften selv, mens fx Kruger anklager Luther for selv at være norm for et skrifts autoritet.⁴¹

Eftersom NT's 27 skrifter, ifølge denne model, rummer flere lag, som ikke beskriver den historiske Jesus, er dette en afvisning af the intrinsic model. Modellen må, udover Luthers undtagelse, betegnes som extrinsic, da det er op til kirken, forskere og andre at afgøre, hvilke dele af skrifterne, der bør være autoritative.

2.6 Kanonkriterie modellen

Ved denne model opstiller man en række kriterier og søger gennem en historisk undersøgelse at redegøre for, at det er disse kriterier, som er afgørende for, at NT består af netop de pågældende 27 skrifter. F.F. Bruce er en af flere evangelikale forskere, som anvender denne model for kanondannelsen. Efter at have præsenteret sine kriterier (apostolisk forfatterskab, antikt ophav, ortodoks i dets lære og katolsk udbredelse),⁴² beskriver han sin tilgang til kanonspørgsmålet:

³⁷ Barth, Bromiley, og Torrance 2010: 97

³⁸ Kruger 2012: 68

³⁹ Luther overvejer ikke *dele* af et kanonisk skrift, men betragter skriftet i dets helhed. Luthers kanonkritik går på, at kirken har medtaget skrifter, selvom skriftet ikke er kvalificeret til kanon ifølge hans hermeneutiske princip om at "drive på Kristus".

⁴⁰ Kruger 2012: 69–70

⁴¹ Kruger 2012: 73

⁴² Bruce 1988: 255–262



*The theological aspect of canonization has not been the subject of this book, which has been concerned rather with the historical aspects...*⁴³

Bruce har til slut et par enkelte teologiske overvejelser omkring kanondannelsen, men hans altdominerende metodiske tilgang er historisk.

Denne model bevæger sig mellem the extrinsic og the intrinsic model. På den ene side besidder et kanonisk skrift en række karakteristika, som vidner om, at skriftet i sig selv er autoritativt. Ligeledes er kanon ikke noget, som kirken på et tidspunkt finder på, men afgørende for et kanonisk skrift er netop dets apostolicitet. På den anden side rummer denne model også et extrinsic element på den måde, at skriftet gøres autoritativt, når det lever op til en række karakteristika. Det er dog the intrinsic model, der her er dominerede.

2.7 Self-authenticating model:

Den sidste model har et andet fokus end de foregående modeller. Denne models fokus er, at det er i skrifterne selv, at man skal finde kimen til kanonisk autoritet. Modellen kan føres tilbage til John Calvin,⁴⁴ og det er særligt denne model, som Michael Kruger bygger videre på.

Kruger's kanonmodel bygger på tre komponenter, der er gensidigt afhængige. Centralt i hans kanonmodel står Helligånden. Dennes opgave i forhold til kanondannelsen er at hjælpe den kristne med at opleve og erfare, at fælles for de 27 kanoniske skrifter er, at de besidder guddommelig karakter, er modtaget af det kirkelige fællesskab og har apostolisk oprindelse.⁴⁵ Denne model kan i udpræget grad beskrives som intrinsic.

⁴³ Bruce 1988: 281

⁴⁴ Bruce 1988: 246–247

⁴⁵ Kruger 2013: 113



3 The extrinsic model og the intrinsic model

It is assumed by many that the formation of canon is a late, ecclesiastical activity, external to the biblical literature itself, which was subsequently imposed on the writings.⁴⁶

Sådan beskriver Childs konsensus inden for kanonforskningen, inden han udfordrer denne position. Childs beskrivelse er en meget præcis definition af the extrinsic model, som i dette afsnit vil blive behandlet i relation til the intrinsic model. Fundamentet for at kunne give den rette gengivelse af kanonprocessen er, at man bygger sin model på de rigtige forudsætninger og antagelser. Fokus her er derfor ikke så meget på, hvordan modellerne beskriver kanondannelsen. I stedet vil der gives en analyse af de fem forudsætninger og antagelser, som Kruger angiver som fundamentet for the extrinsic model i relation til the intrinsic model.⁴⁷

De fem grundlæggende forudsætninger er: en eksklusiv definition af kanon (1). Intet i den tidlige kristne kirke inviterede til en ny kanon (2). Den tidlige kirke foretrak mundtlig overlevering frem for nedskrevne tekster (3). NT's forfattere var ikke bevidste om egen autoritet (4). Først på et senere tidspunkt i kirkens historie blev skrifterne anerkendt som helligskrifter (5).

Som beskrevet i afsnit 2 om de forskellige modeller for kanondannelsen, fremgår det, at modellerne varierer i, hvor langt de tilslutter sig hhv. the extrinsic model og the intrinsic model. Modellernes forskellige nuancer er vanskelige at få med i denne diskussion, hvorfor der i stedet vil være fokus på de overordnede modeller.

3.1 Hvordan bør kanon defineres?

Hvordan man definerer et begreb, er helt afgørende for, hvilket resultat man kommer frem til – det er i høj grad tilfældet for kanonbegrebet. Brevard Childs skriver:

Much of the present confusion over the problem of canon turns on the failure to reach an agreement regarding the terminology.⁴⁸

Begrebet kan analyseres *etymologisk*, hvilket eksempelvis Bokedal gør en del ud af. Det græske ord *κανων* er udledt af et latinsk låneord, og derfra har ordet med tiden fået betydningen *mål* og *rethed*.⁴⁹ Herefter gennemgår Bokedal, hvordan begrebet er blevet brugt i den tidlige kirke og op til i dag.⁵⁰

⁴⁶ Childs 1984: 21

⁴⁷ Kruger 2013: 23–24

⁴⁸ Childs 1979: 51

⁴⁹ Bokedal 2005: 68–69

⁵⁰ Bokedal 2005: 69–79



Der kunne siges meget mere om begrebet ud fra et etymologisk perspektiv. I denne opgave vil jeg dog i højere grad fokusere på kanon som *koncept*, og derfor bliver de følgende tre definitioner af kanon også konceptuelle definitioner. The extrinsic model bygger på den *eksklusive* definition af kanon, og dette er den første forudsætning, som jeg vil behandle ved at give en præsentation og en diskussion af tre forskellige kanondefinitioner.

3.1.1 Den eksklusive definition

Da A. C. Sundberg fremlagde den eksklusive definition af kanon i 1968, var det en definition, som vandt bred anerkendelse.⁵¹ James Barr, Lee McDonald, og Hans von Campenhausen var nogle af de forskere, som tilsluttede sig denne definition.⁵² Det til trods har definitionen nogle udfordringer, hvilke jeg vil diskutere i dette afsnit.

Modellen bygger på en skelnen mellem *helligskrift* og *kanon*. Sundberg argumenter for, at mens den tidlige kirke havde helligskrifter, må begrebet kanon reserveres til en fast, endelig og lukket liste af bøger, som vi først møder det i det 4. århundrede. Det er dog tvivlsomt, om denne skelnen også blev fastholdt af den tidlige kirke. Alene i udtrykket *helligskrift* ligger en implicit skelnen mellem nogle skrifter, der regnes som autoritative, mens andre afvises. Dermed kan man på et langt tidligere tidspunkt tale om en kanon, om end grænserne for kanon endnu var flydende.⁵³

En anden udfordring ved denne definition er, at hvis kanon-begrebet først kan anvendes, når vi har en lukket liste af bøger, hvad skal der da til for, at vi kan kalde det en lukket liste? For ikke en gang i det 4. århundrede opnåede man en liste af bøger, som blev anvendt på tværs af hele kirken, og stadig i dag anvender fx den syrisk ortodokse kirke kun 22 skrifter som deres NT-kanon. Op gennem kirkens historie har der altså aldrig været et tidspunkt, hvor grænserne for NT levede op til den eksklusive definition.⁵⁴ Denne pointe understreges endvidere af, at Luther i det 16. århundrede igen tager kanonspørgsmålet op og diskuterer, hvilke skrifter der retteligt bør indgå i den Nytestamentlige kanon.

Den tredje udfordring er definitionens hypotese om, at udviklingen i det 4. århundrede udtrykker en væsentlig forandring. Problemet med denne hypotese er, at den forkaster, at de fire evangelier og en samling af Paulus' breve allerede havde været anerkendt og anvendt som en enhed gennem flere århundreder.⁵⁵

⁵¹ Kruger 2013: 29–31

⁵² Skarsaune 2001: 278

⁵³ Kruger 2013: 31

⁵⁴ Kruger 2013: 32

⁵⁵ Kruger 2013: 32–33



Trods kritikpunkter har definitionen en vis berettigelse, i det at denne definition pointerer, at grænserne for kanon var flydende op til det 4. århundrede. Derudover bør det positivt nævnes, at denne definition fastholder det historiske i, at kirken spillede en vigtig rolle i udvælgelsen og modtagelsen af kanon.⁵⁶

3.1.2 Den funktionelle definition

Brevard Childs har udfordret Sundbergs eksklusive definition af kanon. Childs mener, at kanon er til stede lang tid inden, at vi har en fast, endelig og lukket liste. Processen, hvor nogle skrifter godkendes som autoritative, mens andre afvises, må også betegnes som kanondannelse.⁵⁷ Den *funktionelle* definition bidrager med en vigtig historisk justering ved at fastslå, at den tidlige kirke besad et korpus af autoritative skrifter længe inden det 4. århundrede.⁵⁸

Men også denne definition kan kritiseres. Den funktionelle definition kan ikke redegøre for flere af de skrifter, som i perioder i den tidlige kirke blev regnet for autoritative, men alligevel ikke blev taget med i den endelige, lukkede kanon. Det gælder særligt Didakæ, Hermas' Hyrden og første Klemensbrev.⁵⁹ Kritikken er berettiget i, at det er inkonsistent, at et skrift på et tidspunkt er kanonisk, mens det på et senere tidspunkt mister dets kanonicitet.

3.1.3 Den ontologiske definition

Fordi både den eksklusive og den funktionelle definition kan kritiseres, fremfører Michael Kruger den *ontologiske* definition, hvor et skrift ikke vurderes ud fra dets modtagelse eller funktion, men ud fra skriftets karakter eller væsen. Denne definition betragter altså ikke et skrift ud fra dets ekklesiologiske karakter, men ud fra dets påståede guddommelige karakter.⁶⁰ Sammenfattende beskriver Kruger denne definition som modvægt til de andre definitioner:

*Thus, from this perspective, it is the existence of the canonical books that is determinative, not their function or reception.*⁶¹

Den historisk-kritiske forskning vil givetvis kritisere en definition, som inddrager teologiske aspekter, men Kruger forsvarer sin definition ved at pege på, at denne tilgang har været kirkens tilgang til kanonspørgsmålet gennem 2000 år.⁶²

⁵⁶ Kruger 2013: 31

⁵⁷ Childs 1984: 25

⁵⁸ Kruger 2013: 36

⁵⁹ Kruger 2013: 37

⁶⁰ Kruger 2013: 40

⁶¹ Kruger 2013: 40

⁶² Kruger 2013: 41



Et andet kritikpunkt ved den ontologiske definition er, at det er uklart, hvornår et skrift betragtes som kanonisk.⁶³ Er skriftet kanonisk, når det foreligger i en kladder, eller er det først kanonisk i den endelige version, som er blevet bevaret i kirken? Dette er en uklarhed, som Kruger ikke adresserer i denne sammenhæng.

3.1.4 Samlet definition af kanon

Jeg har i dette afsnit peget på en række kritikpunkter ved den eksklusive definition, hvilket udfordrer en grundlæggende forudsætning for the extrinsic model.

Alternativet er dog, ifølge the intrinsic model, ikke at vælge én af de øvrige definitioner, men derimod at lade de tre definitioner stå side om side i beskrivelsen af kanondannelsen:

*If canon is a multidimensional phenomenon, then perhaps it is best defined in a multidimensional fashion.*⁶⁴

Kruger's definition af the intrinsic model gør det klart, at grænserne for NT ikke var fastlagte før det fjerde århundrede (eksklusive definition); for det andet, at et korpus af NT-skrifter meget tidligt var fastlagt og havde autoritet i kirken (funktionelle definition) og for det tredje, at NT's skrifter ikke blev kanoniske på grund af en kirkelig handling, men at skrifterne ontologisk var kanoniske (ontologiske definition).⁶⁵

The intrinsic model's definition hjælper os til et nuanceret syn på kanondannelsen gennem de første århundreder. Samtidig må modellen dog kritiseres for det uafklarede i at arbejde med tre sidestillede definitioner, der på flere punkter modsiger hinanden.

3.2 Kanondannelsen som kirkelig nytænkning eller kontinuerlig udvikling?

Den anden grundlæggende forudsætning for the extrinsic model er, at den kristne kirkes kanon i høj grad må tillægges Markion, samt Irenæus' gendrivelse af Markions kanon. En af de forskere, som i høj grad argumenterer for, at kanondannelsen er et udtryk for kirkelig nytænkning, er Hans von Campenhausen, der tillægger Markion "æren" for, at kirken forholder sig til kanonspørgsmålet:

*Fra alle kanter kommer man til det samme resultat: ideen om og virkeliggjørelsen av en kristen bibel er Markions fortjeneste. Kirken, som forkastet hans verk, har ikke gått forut for ham i dette, men snarere – formalt betraktet – etterfulgt hans forbillede.*⁶⁶

⁶³ Stevens: 3

⁶⁴ Kruger 2013: 46

⁶⁵ Kruger 2013: 46

⁶⁶ Campenhausen 1981: 119



I dette afsnit vil jeg diskutere von Campenhausens påstand ved at zoome ind på apostolicitet og eskatologien i den tidlige kirke.

3.2.1 Apostolicitet som afgørende kanonkriterium

En af dem, der anfægter denne påstand, er Oskar Skarsaune, som beskriver denne forskningsposition med følgende ord:

Om man karikerer litt, kunne man si at den nytestamentlige kanon hos Ireneus nærmest dukker opp som troll af eske.⁶⁷

Skarsaunes udgangspunkt er, at han hos Irenæus, Origines og Eusebius møder apostolicitet som det afgørende kanonkriterium. Den tese, han efterfølgende stiller op, er, at hvis kanondannelsen ikke dukker op "som trolld af æske", så må vi forvente en kontinuitet hos den tidlige kirke ift. apostolicitet som det afgørende kanonkriterium.⁶⁸

3.2.1.1 Apostelbegrebet vs. "de 12"

Skarsaune behandler denne tese ved i første omgang at vise, at apostelbegrebet ikke nødvendigvis svarer til "de 12". Flere gange hos de tidlige kirkefædre møder vi en Peter + Paulus model, eller en Paulus + de øvrige apostle-model. Præmissen er, at der er konsensus i urkirken, og at Peter eller Paulus derfor kan stå som repræsentant for de øvrige apostle i Jerusalem.⁶⁹

Skarsaune viser herefter, at "de 12" som begreb ikke kunne anvendes over for Markion, da han netop beskyldte "de 12" for at være ansvarlige for den jødiske forfalskning af Jesu lære. Der vil derfor for Irenæus ikke være nogen værdi i at gendrive Markion på baggrund af "de 12's" autoritet. Ligeledes kan de "de 12" som eksklusivt apostelbegreb heller ikke anvendes i kampen mod de gnostiske skrifter. Gnosticismen anser "de 12" som repræsentanter for den kirkelige kristendom, mens den egentlige kundskab og visdom, som kan føre til sjælens frelse, er givet til mere perifere disciple.⁷⁰

Dette er også afgørende for en række af de skrifter i NT, som ikke direkte er skrevet af en apostel, men som alligevel regnes for apostoliske. Fordi der er stærke vidnesbyrd om, at Markus var knyttet til Peter, lige som Lukas var knyttet til Paulus, og ud fra præmissen om en generel konsensus i urkirken, kan vi regne disse evangelier for apostoliske.

⁶⁷ Skarsaune 2001: 278

⁶⁸ Skarsaune 2001: 279

⁶⁹ Skarsaune 2001: 280–282

⁷⁰ Skarsaune 2001: 282–283



Oldkirkens kanonkriterium resulterte således i en enestående samling første- og annengenerasjons urlitteratur som dels var forfattet av apostler, dels av aposteldisipler, og som derfor i sin helhet var apostolisk.⁷¹

3.2.1.2 Apostlenes autoritet

Efter at have påvist, at oldkirkens apostelbegreb ikke var identisk med "de 12", er spørsmålet nu, om man i tiden inden Irenæus tillægger apostlene en særlig autoritet.

NT er ret tydelig omkring, hvilken autoritet apostlene har. Ved udsendelsestalen siger Jesus til apostlene, at det ikke er dem selv der taler, *men det er jeres faders ånd, som taler gennem jer* (Matt. 10,20). Ligeledes gengiver Johannes i Jesu ypperstepræstelige bøn, at de ord, som Sønnen har modtaget fra Faderen, har Sønnen nu givet videre til apostlene. På den måde er apostlene altså sendt med ord fra Gud (Joh. 17,8;18).

Det samme billede tegnes hos de apostolske fædre. Fx skriver Klemens af Rom i sit første brev omkring år 96:⁷²

Apostlene mottok fra Herren Jesus Kristus det evangeliet de forkynte for oss. Jesus Kristus ble utsendt av Gud. Kristus kommer altså fra Gud, og apostlene fra Kristus. Begge deler skjedde i god orden etter Guds vilje.⁷³

Da apostlene således er sendt med Kristi autoritet *etter Guds vilje*, oppmuntrer Klemens til at anvende apostlen Paulus' breve.⁷⁴

På samme made, skelner Ignatius også mellom apostlenes og sin egen autoritet som biskop:

Jeg befaler dere ikke lik en Peter og en Paulus. De er apostle. Jeg står under dom.⁷⁵

Derfor kan vi konkludere om apostlenes enestående autoritet:

Our earliest Christian writings portray the apostles as having the very authority of Christ himself.⁷⁶

⁷¹ Skarsaune 2001: 291

⁷² Baasland og Hvalvik 1997: 117

⁷³ 1. Klem 42,1-2 jf. Baasland og Hvalvik 1997: 141

⁷⁴ 1. Klem 47,1 jf. Baasland og Hvalvik 1997: 144

⁷⁵ Ign. Rom. 4,4 jf. Baasland og Hvalvik 1997: 59

⁷⁶ Kruger 2013: 67



Skarsaune afslutter sin artikel med at sammenfatte, at kanondannelsen ikke opstår som et opgør med Markion, men at kanondannelsen er en naturlig proces ud fra overbevisningen om, at Jesus selv havde overgivet apostlene en særlig autoritet:

Kanondannelsen er en enkel funktion af den overbevisning, at de afgørende autoriteter i kirken var konkrete, navngivne mennesker, hvis lære kun kunne fastholdes sikkert ved hjælp af de skrifter, de havde efterladt sig.⁷⁷

3.2.2 Eskatologien i den tidlige kirke

Et andet punkt, som er afgørende ift. at demonstrere, at den kristne kanon ikke opstår pludseligt som en reaktion mod Markion, handler om *eskatologien i den tidlige kirke*. Når jeg her beskriver eskatologien, handler det ikke om forventningen om Jesu snarlige genkomst, men derimod om jødernes forventning om Guds indgriben i *de sidste tider* fra perioden omkring det andet tempel frem til Jesus Kristus. Selvom jøderne ved Jesu fødsel var vendt tilbage til Israel i fysisk forstand, ventede folket fortsat på den åndelige fornyelse, som var lovet i GT. Flere gammeltestamentlige apokryfer beskriver Israels forventning om, at Guds rige, det nye Davidsrige, snart ville bryde frem.⁷⁸ Ligeledes er folkets forventning om Messias en klar faktor i flere nytestamentlige skrifter (fx Joh 1,41; 4,25; Luk 2,25; 2,38 og ApG 1,6).

En eskatologisk forventning i den tidlige kirke inviterer til en nytestamentlig kanon af fire grunde. For det første har GT karakter af at være uafsluttet og med perspektiver som hører fremtiden til, hvilket N. T. Wright rammende beskriver:

The great story of the Hebrew scriptures was therefore inevitably read in the Second Temple period as a story in search of a conclusion.⁷⁹

Det er naturligt, at en fuldendelse af GT's skrifter også skal have et skriftligt format.⁸⁰ Dette bekræftes af, at flere af NT's skrifter søger at fuldende den gammeltestamentlige fortælling og koble de to skriftdele sammen.⁸¹

For det andet er der et mønster i GT i, at Gud ofte knytter sin åbenbaring sammen med særlige frelseshandlinger. Tydeligst ser vi denne sammenhæng ved Exodus-begivenheden, hvor Gud giver sin store åbenbaring til sit folk efter at have ført dem ud af Egypten. De første kristne opfattede ikke bare

⁷⁷ Skarsaune 2001: 286

⁷⁸ Kruger 2013: 49

⁷⁹ Wright 1997: 217

⁸⁰ Kruger 2013: 52

⁸¹ Fx slægtstavlen i Matt. 1 eller genoprettelsen i Åb. 21-22



Jesus som én profet blandt mange, men som *profeten*, igennem hvem Gud havde givet sin endelige åbenbaring og frelst Israel (Hebr. 1,1-4). Kruger citerer David Meade for det naturlige i, at Guds frelseshandling for sit folk Israel, følges op af en ny skriftsamling:

*A new Israel will require new Scriptures.*⁸²

Den tredje årsag til, at man i den tidlige kirke kunne forvente en ny skriftsamling, handlede om den eskatologiske forventning om en ny budbringer – en profet som Moses, som Gud vil tale igennem (5. mos. 18,18). Joh. 6,14 viser, at de første kristne anså Jesus for at være *profeten*. Med en ny profet som Moses er det ligeledes oplagt, at der følger en ny skriftsamling.⁸³

Det sidste argument, handler om forventningerne til et fornyet pagtsforhold mellem Gud og Israel jf. Jer 31,31. De første kristne forstod Jesus som stifteren af den nye pagt. Nadvermåltidet blev fx forstået som det nye pagtsmåltid (1. Kor. 11,25), lige som Hebræerbrevets forfatter beskriver Jesus som garanten for en bedre pagt (Hebr. 7,22) og som grundlæggeren af den nye pagt med Israels hus (Hebr. 8,8-10).

For Israel var der, lige som det var tilfældet for de øvrige folkeslag, en klar forbindelse mellem pagt og en nedskrevet tekst.⁸⁴

3.2.3 The extrinsic model udfordres

Efter at have peget på apostlenes enestående autoritet og den eskatologiske forventning i Jesu samtid, er det vanskeligt at fastholde the extrinsic models antagelse om, at kanondannelsen opstår pludseligt som en reaktion mod Markion. The extrinsic model har givetvis ret i, at Markion spiller en rolle ift. at sætte skub i kanondannelsen. Men at sige som Campenhausen, at den kristne kirkes kanon er Markions fortjeneste,⁸⁵ er at se bort fra vidnesbyrdene om, at kanon er en naturlig udvikling inden for kirken, hvor apostlenes bortgang og evangeliets videre udbredelse skaber en indre efterspørgsel efter en autoritativ skriftsamling.

3.3 Nedskrevne tekster – var den tidlige kirke modstander?

Den næste forudsætning, som ligger til grund for the extrinsic model, handler om, at da den tidlige kirke var modstander af nedskrevne tekster, eller i det mindste foretrak mundtlig overlevering, er tanken om autoritative tekster fjern for den tidlige kristne kirke.

⁸² Kruger 2013: 53

⁸³ Kruger 2013: 54–55

⁸⁴ Kruger 2013: 59–61

⁸⁵ Campenhausen 1981: 119



Det første vidnesbyrd om denne tese mener man at finde hos Paulus, hvor han siger, *for bogstaven slår ihjel, men Ånden gør levende* (2. Kor. 3,6). Tanken her er, at Paulus udtrykker den tidlige kirkes favorisering af mundtlig overlevering frem for nedskrevne tekster. Denne læsemåde findes fx hos Werner Kelber:

Thus, according to Kelber, 2 Corinthians 3:6 is really a polemic against "the written medium".⁸⁶

Ligeledes argumenterer von Campenhausen for, at han hos Papias, en af de apostolske fædre i starten af det andet århundrede, finder en klar favorisering af den mundtlige overlevering:

Til trods for dette står han [Papias] fjernt fra å se evangeliene som Jesus-overleveringens endegyldige eller kanoniske form; istedet bekjenner han seg med desto større patos til den muntlige tradisjons forrang.⁸⁷

I dette afsnit vil jeg diskutere den tidlige kirkes forhold til nedskrevne tekster.

3.3.1 Paulus og Papias

Da der, efter min mening, er andre perspektiver, der vejer tungere ift. at kortlægge den tidlige kirkes forhold til nedskrevne tekster, vil jer her ikke gå i dybden, men blot præsentere, at Paulus og Papias ikke nødvendigvis udtrykker en favorisering af mundtlig tradition. Samtidig ligger en dybere eksegese af disse tekster uden for denne opgaves omfang.

I sin gennemgang af forskellige fortolkninger til Paulus-teksten, nævner Sigurd Grindheim sågar ikke Kelbers fortolkning af, at dette handler om kirkens favorisering af mundtlig overlevering. Den primære årsag er, at konteksten ikke lægger op til denne fortolkning. I stedet argumenterer Grindheim for, at Paulus taler om to forskellige pagter: Abrahampagten, som er fornyet gennem Kristus, og den mosaiske pagt.⁸⁸ Disse to pagter er udtryk for Guds *egentlige og fremmede* handling, som vi kender det fra lov og evangelium-terminologien, og det er netop det, som Paulus her udtrykker.⁸⁹

På samme måde er von Campenhausens læsning af Papias heller ikke uden spørgsmålstegn. Campenhausen medgår selv, at det skriftlige kildestof ikke er vraget hos Papias, men at Papias alligevel har en klar favorisering af den mundtlige overlevering.⁹⁰ Kruger debatterer læsningen af Papias og afviser Campenhausens konklusion:

⁸⁶ Kruger 2013: 110

⁸⁷ Campenhausen 1981: 109

⁸⁸ Grindheim: 103

⁸⁹ Grindheim: 114

⁹⁰ Campenhausen 1981: 110



It is clear that Papias's preference for the "living voice" is not speaking of a preference for oral tradition at all, but rather his desire to hear from eyewitnesses of Jesus while they are still alive.⁹¹

3.3.2 En mundtlig kulturs forhold til nedskrevne tekster

I det følgende vil jeg belyse flere perspektiver, der indikerer, at den tidlige kirke ikke havde en modvilje mod nedskrevne dokumenter. For selvom kirken i høj grad blev udbredt i en mundtlig kultur, medfører det ikke nødvendigvis en modstand mod nedskrevne tekster. Denne tese vil jeg begrunde ved at pege på tre forhold.

3.3.2.1 Kirken har brugt nedskrevne dokumenter fra begyndelsen af

Selvom blot 10-15 % af befolkningen på urkirkens tid var i stand til at læse de nedskrevne tekster, samt at evangeliet i høj grad blev formidlet videre gennem den mundtlige overlevering,⁹² så begyndte de kristne allerede på et meget tidligt tidspunkt at anvende den skriftlige formidling. Fx kan Galaterbrevet dateres til år 48 e.Kr.⁹³ Endvidere bør det pointeres, at kirkens anvendelse af skrifter ikke opstår ud af det blå, men at kirken arvede jødernes helligskrifter. Disse skrifter blev værdsat og studeret, da de var nøglen til at forstå og fortolke Jesus af Nazaret.⁹⁴

3.3.2.2 Kirkens produktion af skrifter

Alene kirkens enorme produktion af skrifter er bemærkelsesværdig. Metzger opgiver listen af nytestamentlige manuskripter til at være 5735 – alene på græsk, hvilket er helt ekstraordinært i en antik sammenhæng.⁹⁵ Samtidig er flere skrifter fra det andet og tredje århundrede blevet bevaret, hvilket er et vidnesbyrd om, at den tidlige kirke ikke havde et nonchalant forhold til nedskrevne tekster.⁹⁶ Derfor kan vi med Gamble konkludere:

No Greco-Roman religious group produced, used or valued texts on a scale comparable to Judaism and Christianity.⁹⁷

⁹¹ Kruger 2013: 106

⁹² Kruger 2013: 83–85

⁹³ Carson og Moo 2005: 464

⁹⁴ Kruger 2013: 94

⁹⁵ Metzger og Ehrman 2005: 50–51

⁹⁶ Kruger 2013: 97

⁹⁷ Kruger 2013: 98



3.3.2.3 De kristne skrifers særlige kendetegn

Det tredje forhold, som understreger, at den tidlige kirke ikke var modstander af nedskrevne tekster, ligger i to særlige karakteristika ved de kristne skrifter: anvendelsen af codex og *nomina sacra*.

Kirken gik på et meget tidligt tidspunkt, og ret konsekvent, over til at bruge den nye bogtype, codex, som sin foretrukne bogform. I sin gennemgang af codex's betydning for den kristne kanon, skriver Bokedal:

When compared to other literary writings of the period, the great majority of which are rolls, the contrast is suspicious.⁹⁸

Det andet særlige karakteristikum ved den kristne produktion af skrifter var, at en række ord særligt blev fremhævet i teksten, hvilket kaldes for *nomina sacra*. Dette system kan dateres helt tilbage til det første århundrede⁹⁹ og blev anvendt i samtlige græske og latinske manuskripter over GT og NT inden for kirken.¹⁰⁰ *Nomina sacra* understreger en udpræget systematik i produktionen af hellige skrifter.

Om betydningen af disse særlige karakteristika konkluderer Kruger:

They also show that early Christians valued these texts as texts, and not just repositories of oral tradition. Both of these features have to do with the visual and physical form of the text – they show that these books had become valued as physical objects.¹⁰¹

3.3.3 Kirken var ikke modstander af nedskrevne tekster

Efter at have påvist at kirken helt fra begyndelsen af har brugt nedskrevne tekster, og at disse tekster har været værdsat og udbredt i stor grad, er min konklusion, at den tidlige kirke ikke var modstander af nedskrevne tekster. Dette er en klar udfordring for the extrinsic model og antagelsen om, at fordi den tidlige kirke var modstander af nedskrevne tekster, så er det umuligt at forestille sig, at tanken om en samling af autoritative tekster kunne fremkomme i den tidlige kirke. Derimod må det siges, at da kirken fra begyndelsen af har været et "bogens folk", er det vel ikke urimeligt at forestille sig, at tanken om en samling af autoritative skrifter *kan* være opstået naturligt inden for kirken. Denne tese er langt fra bevist, men her forelægges den åbent, da den ikke på nuværende tidspunkt kan afvises.

⁹⁸ Bokedal 2005: 129

⁹⁹ Bokedal 2005: 102

¹⁰⁰ Bokedal 2005: 100

¹⁰¹ Kruger 2013: 101



3.4 Var NT's forfattere ubevidste om egen autoritet?

Den fjerde forudsætning for the extrinsic model, handler om, hvorvidt forfatterne af skrifterne i NT var bevidste om deres autoritet. Ifølge denne model var skrifterne lejlighedsskrifter, og først på et senere tidspunkt begyndte kirken at anerkende dem som kanoniske og autoritative skrifter.

Hans von Campenhausen udtrykker denne forudsætning, når han gennemgår Paulus' skrifter:

Han [Paulus] tenker aldri i store tidsavstander... Brevene er ekte brev og lejlighetskrifter. Under disse omstendigheter kan man vanskelig tale om noen almengyldig apostolisk norm eller om en art apostel-kanonisering.¹⁰²

Lee McDonald hælder mod samme position, om end han har en større bevidsthed om, at Paulus af og til gengiver autoritative Jesus-ord. Men overordnet set skriver Paulus, ifølge McDonald, uden guddommelig autoritet:

Nevertheless, he does not write "scripturally", that is, as if he was consciously writing from a divinely inspired and therefore scripturally authoritative perspective.¹⁰³

3.4.1 Paulus' bevidsthed om egne skrifers autoritet

Da både McDonald og von Campenhausen anfægter, at Paulus var bevidst om egen autoritet, er det oplagt at tage fat på Paulus' egne ord. Et af de steder, hvor Paulus tydeligst gør opmærksom på sin autoritet som apostel er i Galaterbrevet. Jeg skrev tidligere, at Galaterbrevet kan dateres til år 48 e.Kr., og dermed kan Paulus' apostoliske bevidsthed ikke tilskrives en senere udvikling. Paulus har således været bevidst om sin egen autoritet som apostel fra begyndelsen af.

Paulus fastslår, at hans autoritet stammer fra apostelkaldet, som han ikke fik fra mennesker, *men af Jesus Kristus og Gud Fader* (Gal. 1,1). Efterfølgende beskriver han, at han efter Damaskusoplevelsen ikke havde behov for at få bekræftet sit apostolat af de øvrige apostle, men i stedet tog direkte til Arabien (Gal. 1,15-17). Paulus understreger sit apostolat i begyndelsen af Galaterbrevet, fordi han søger at klargøre over for menigheden, at den advarsel og formaning han kommer med, ikke kommer fra noget menneske, men fra Gud selv. Det er som Guds udsending, at han advarer dem mod at vende sig bort *til et andet evangelium* (Gal. 1,6).

¹⁰² Campenhausen 1981: 98

¹⁰³ McDonald 2007: 32



Ligeledes beskriver Paulus det ord, han overgav til menigheden i Thessaloniki, som *Guds ord* (1. Thess. 2,13), og i det efterfølgende brev påbyder han menigheden med den autoritet, der ligger i *vor Herre Jesu Kristi navn* (2. Thess. 3,6).

3.4.2 Selvbevidst autoritet og the extrinsic model

Det er klart, at enkelte citater fra Paulus ikke retfærdiggør, at NT's forfattere generelt var bevidste om egen autoritet. At hævde en sådan påstand vil kræve en langt større og dybere eksegese af de nytestamentlige skrifter, end hvad der er plads til i denne opgave. Jeg vil i stedet afslutte dette afsnit med at pege på 2 generelle forhold, som udfordrer den fjerde forudsætning for the extrinsic model.

For det første overtager apostlene i høj grad den rolle, som profeterne havde i GT. Mens Israel tidligere skulle høre og adlyde profeternes ord, opmuntres de kristne nu til at huske de ord, som gives gennem apostlene (2. Pet. 3,2). Det giver apostlene en særlig autoritet til at sige: Så siger Herren.

For det andet beskrev jeg i afsnit 3.2 apostlenes enestående autoritet. Selvom Hermas' Hyrden var et populært skrift i den tidlige kirke, så blev det afvist som apostolisk, fordi det var skrevet *quite recently, in our own times*.¹⁰⁴ Apostlenes skrifter var således enestående i autoritet, selvom også andre skrifter kunne være opbyggelige og højt værdsat i kirken. Som beskrevet, bekræfter Ignatius apostlenes særegne autoritet, når han siger:

*Jeg befaler dere ikke lik en Peter og en Paulus. De er apostle. Jeg står under dem.*¹⁰⁵

Disse overvejelser er ikke en total afvisning af the extrinsic model. Modellen beskriver korrekt, at flere af de nytestamentlige skrifter har elementer af at være lejlighedsskrifter, som beskriver specifikke forhold i den tidlige kirke. Ligeledes tydeliggør denne model også, at NT's forfattere langt fra kunne forudsige, hvordan NT-kanon skulle komme til at se ud i dens endelige version.¹⁰⁶

Men hvis de indikationer, som jeg her har fremlagt, om apostlenes bevidsthed om egen autoritet, stadig holder efter en dybere eksegese af de nytestamentlige skrifter, så er det en klar udfordring af the extrinsic model.

3.5 Hvornår blev NT's skrifter regnet for helligskrifter?

Den femte og sidste forudsætning for the extrinsic model ligger i forlængelse af den antagelse, som vi netop har behandlet i foregående afsnit. Fordi the extrinsic model antager, at apostlene ikke var

¹⁰⁴ Bruce 1988: 166

¹⁰⁵ Ign. Rom. 4,4 jf Baasland og Hvalvik 1997: 59

¹⁰⁶ Kruger 2013: 120



bevidste om egen autoritet, var det først på et senere tidspunkt, at kirken optog og anerkendte skrifterne som helligskrifter. Den femte forudsætning går da på, at NT's skrifter først i slutningen af det andet århundrede blev regnet som helligskrifter. Igen vil jeg fremlægge denne antagelse ved at gengive Lee McDonalds og Hans von Campenhausens perspektiver på dette spørgsmål.

I sit afsnit omkring tekstkritik skriver McDonald, at selvom NT's skrifter omhyggeligt blev kopieret, var der mange fejl i de nytestamentlige manuskripter, som dermed blev udbredt i kirken.¹⁰⁷ Ud fra McDonalds betragtning er dette afgørende for, hvorvidt NT's skrifter blev regnet som helligskrift eller ej:

*This suggests that these documents were not generally recognized as Scripture until the end of the second century C.E.*¹⁰⁸

Baggrunden for, at man anser slutningen af det andet århundrede for at være afgørende ift. dette spørgsmål, falder tilbage på Irenæus af Lyon. Hans von Campenhausen beskriver Irenæus' betydning for kanondannelsen som *en personlighed som raget opp over alle andre*.¹⁰⁹ Efterfølgende beskriver han, hvilken innovativ rolle han finder hos Irenæus:

*Han [Irenæus] repræsenterer selve overgangen fra den gamle tidsoverleveringstro til den nye tids bevisste, kanoniske normering.*¹¹⁰

Von Campenhausen beskriver rigtig nok Irenæus' anerkendelse af de kristne skrifter som helligskrifter. Irenæus giver en typologisk argumentation for, at der netop er fire evangelier med begrundelse i selve skabelsen: for lige som der er fire verdenshjørner og fire verdensvinde, sådan kunne der heller ikke være hverken mere eller mindre end fire evangelier.¹¹¹ Spørgsmålet er dog, om Irenæus' anerkendelse af skrifterne står så meget uden sammenligning, som von Campenhausen lægger op til, hvilket jeg vil diskutere i dette afsnit.

3.5.1 NT's forfattere og de apostolske fædre

Jeg vil starte med at undersøge, hvilke indikationer vi får i NT og hos kirkens første ledere på, at skrifterne blev betragtet som helligskrifter.

Det første sted, jeg vil trække frem, er 2. Pet 3,16. Her taler Peter om Paulus' breve, og ud fra sammenhængen fremgår det, at han betragter disse på linje med andre skrifter fra GT (τὰς λοιπὰς

¹⁰⁷ McDonald 2007: 359

¹⁰⁸ McDonald 2007: 359

¹⁰⁹ Campenhausen 1981: 139

¹¹⁰ Campenhausen 1981: 139

¹¹¹ Campenhausen 1981: 148–149



γραφῶς).¹¹² Det andet sted er 1. Tim. 5,18, hvor Paulus anvender et citat fra Luk. 10,7. Paulus citerer først GT, hvorefter han citerer evangelisten Lukas. Begge indledes med en henvisning til skriften (λέγει γὰρ ἡ γραφή).¹¹³

Lidt flere hentydninger til, at NT's skrifter betragtes som helligskrifter, får vi hos de apostolske fædre. Jeg vil her trække Klemens og Polykarp frem. Vi har tidligere nævnt Klemens af Rom, og da han allerede skriver i det første århundrede, er han en relevant kilde. Klemens anvender flittigt en række af Paulus' breve.¹¹⁴ For Klemens er Paulus ikke bare en tilfældig kilde, men sendt af Kristus selv;¹¹⁵ en af de *største og rettfærdigste søjler*,¹¹⁶ og derfor formaner han også til, at kirken gør brug af Paulus.¹¹⁷ Det er foreslået, at denne formaning ikke bare retter sig mod den personlige læsning af Paulus, men at Klemens opfordrer til en liturgisk anvendelse af Paulus' skrifter – i så fald tillægger Klemens Paulus' skrifter stor autoritet:

*If Clement did intend for Paul's letters to be read publicly in worship, then this would be additional evidence that he regarded them as having an authority on par with Scripture.*¹¹⁸

Polykarp har kendt apostlen Johannes og andre, der med egne øjne havde set Kristus. Derudover har han fungeret som en slags mentor for Irenæus, og det er derfor relevant at overveje, om han har været med til at inspirere til den store autoritet, som Irenæus tillægger skrifterne.¹¹⁹ Igen fremhæves apostlenes enestående autoritet relativt til de apostolske fædre:

*For hverken jeg eller noen annen i samme stilling som jeg, kan nå opp til den salige og lovpriste Paulus' visdom.*¹²⁰

Polykarp citerer senere i sit brev fra Efeserbrevet, og indleder dette citat med at sige *det heter jo i disse skrifter*.¹²¹ Selvom nogle forskere argumenterer i mod, at Polykarp anerkender Paulus' skrifter som helligskrifter,¹²² kan end ikke Lee McDonald komme uden om, at Polykarp kalder Efeserbrevet for helligskrift.¹²³

¹¹² Kruger 2012: 199

¹¹³ Kruger 2013: 200–201

¹¹⁴ Kruger 2013: 197

¹¹⁵ 1. Klem 42,1-2 jf. Baasland og Hvalvik 1997: 141

¹¹⁶ 1. Klem 5,2 jf. Baasland og Hvalvik 1997: 125

¹¹⁷ 1. Klem 47,1 jf. Baasland og Hvalvik 1997: 144

¹¹⁸ Kruger 2013: 199

¹¹⁹ Bruce 1988: 171

¹²⁰ Polykarps brev 3,2 jf. Baasland og Hvalvik 1997: 88

¹²¹ Polykarps brev 12,1 jf. Baasland og Hvalvik 1997: 91

¹²² Kruger nævner fx L. Michael White og Helmut Koester (Kruger 2013: 195-196)

¹²³ McDonald 2007: 276



3.5.2 Justin Martyr

Endvidere kunne Barnabas' brev, Papias og Ignatius behandles, hvilket pladsen dog ikke tillader. I stedet vil jeg afslutningsvist se på, hvilken status NT's skrifter har hos den tidlige kristne apologet Justin Martyr, som skriver nogle årtier inden Irenæus. Hos Justin er der en generel tendens til en større bevidsthed om forskellige skrifter i NT, lige som skrifterne tillægges en stor autoritet.

Justin citerer fra alle tre synoptiske evangelier, og selvom han tilsyneladende ikke citerer fra Johannesevangeliet i de skrifter, vi har kendskab til i dag, er det sandsynligt, at han har kendt og anerkendt det fjerde evangelium.¹²⁴ Dette kan sandsynliggøres ved at pege på fire forhold. For det første udvikler han en stærk Logos-terminologi, som han sandsynligvis har fundet i indledningen af Johannesevangeliet.¹²⁵ For det andet har han boet i Efesos, hvor Johannes skrev sit evangelium, og har desuden haft kendskab til og anvendt andre af Johannes' skrifter.¹²⁶ For det tredje citerer han Jesus for at tale om, at man skal fødes på ny – et citat som stort set kun kan komme fra Joh. 3,3.¹²⁷ Og for det fjerde er Johannesevangeliet selve fundamentet for Justins discipel Tatian, da han sammenskriver de fire evangelier til ét evangelium, *Diatessaron*.¹²⁸

Justin lader apostlenes skrifter stå på linje med de gamle profeter ved læsningerne i forbindelse med den kristne gudstjeneste.¹²⁹ Dermed kan det med rimelig sikkerhed fastslås, at Justin har haft bevidsthed om de fire evangelier og deres særegne status.

Hvorvidt Justin har kendt til Paulus' skrifter, er der en vis usikkerhed om. Skarsaune m.fl. mener dog, at Justin ofte anvender Paulus' breve. Og selvom vi ikke kan sige det med sikkerhed, virker det som om, at Justin også anerkender en række af de øvrige skrifter i NT.¹³⁰

3.5.3 Fra glimt til gennemtrængende lys

Det er uden diskussion, at Irenæus spiller en vigtig rolle i fastlæggelsen af den kristne kanon. Om end jeg har argumenteret for, at der i tiden inden Irenæus findes glimt af, at NT's skrifter – eller i hvert fald nogle af dem – betragtes som helligskrifter, så møder vi hos Irenæus et "gennemtrængende lys". Han citerer NT's skrifter så hyppigt og sætter derudover nogle grænser for den kristne kanon, der gør, at

¹²⁴ Kruger 2013: 170–171

¹²⁵ Bruce 1988: 129

¹²⁶ Kruger 2013: 170

¹²⁷ Bruce 1988: 129

¹²⁸ Bruce 1988: 127–128

¹²⁹ Kruger 2013: 172

¹³⁰ Kruger 2013: 175–176



han nødvendigvis må nævnes i spørgsmålet om tilblivelsen af den nytestamentlige kanon – så langt kan vi følge the extrinsic model.

I dette afsnit har jeg vist, at om end billedet er mere broget og ufuldkomment, møder vi alligevel nogle glimt hos de apostolske fædre og hos Justin Martyr af, at NT's skrifter regnes som helligskrifter. Endvidere kunne der argumenteres for, at Irenæus ikke er den eneste i sin samtid, der begynder at sætte grænser for, hvilke skrifter der må regnes som kanoniske. Her bør særligt *det Muratoriske Fragment* nævnes. Det dateres til slutningen af det andet århundrede, om end A. C. Sundberg udfordrer denne datering.¹³¹ Selvom denne kanonliste ikke er fuldstændig identisk med Irenæus' liste, er fragmentet alligevel relevant. Det tydeliggør for det første, at der var andre end Irenæus, der begyndte at sætte grænser for NT's kanon, og for det andet, at de fire evangelier og et korpus af Paulus' skrifter lå fast på dette tidspunkt.¹³²

Dermed må the extrinsic model udfordres i ophøjelsen af Irenæus' rolle ved kanondannelsen. I stedet for at betragte ham som initiativtageren til den kristne kanon, er det måske mere retvisende at betragte ham som én, der ganske rigtigt tager et betydeligt skridt, men som alligevel går i fodsporene af sine samtidige, de apostolske fædre og apostlene selv.

¹³¹ Bruce 1988: 158

¹³² Kruger 2013: 162–164



4 Sammenfatning og konklusion

Hvis man læser denne opgave i gennem med en forventning om at forstå kanondannelsen, vil man højst sandsynligst sidde tilbage med en skuffende fornemmelse. For opgaven har ikke haft til hensigt at præsentere og forklare kanondannelsen, men at belyse forudsætningerne for en sådan præsentation. Forudsætningerne vil altid være afgørende for det resultat, man kommer frem til. Således også med kanondannelsen.

Gennem denne opgave har jeg diskuteret fem centrale forudsætninger for the extrinsic model. Disse fem forudsætninger er ikke udtømmende, men må alligevel siges at være grundlaget for modellen. Der kunne peges på flere styrker i the extrinsic model, end hvad jeg har fremført, men det altovervejende fokus i denne opgave har været på, hvordan forudsætningerne står, når de udfordres. I dette afsnit vil jeg opsummere denne diskussion.

4.1 De fem forudsætninger udfordres

Den første forudsætning gik på definitionen af kanonbegrebet. The extrinsic model bygger på en *eksklusiv definition*, men efter at have peget på flere kritikpunkter ved denne definition, lægges der op til et alternativ. Jeg diskuterede her Childs *funktionelle definition* og Krugers *ontologiske definition*. Selvom disse definitioner bidrager med nye og vigtige perspektiver på kanonbegrebet, fremgik det, at også disse definitioner kan kritiseres. Som alternativ til the extrinsic model anvender the intrinsic model en kombination af de tre forskellige definitioner, hvilket i højere grad favner de forskellige perspektiver ved kanondannelsen. Det løser dog ikke den usikkerhed om terminologien, der – som påpeget af Childs – har præget kanonforskningen alt for længe. Men indtil vi står med en mere præcis definition, er det måske mest dækkende at arbejde med en kombination af de tre definitioner.

Efterfølgende diskuterede jeg den anden forudsætning for the extrinsic model. Jeg påviste først, at apostlene havde en enestående autoritet og dernæst, at den eskatologiske forventning i Jesu samtid skabte en indre efterspørgsel i kirken efter en autoritativ skriftsamling. Disse vidnesbyrd udgør en klar udfordring af den anden forudsætning for the extrinsic model om, at kirken tvinges til at forme en nytestamentlig kanon som en reaktion på Markions kanon. I stedet må the intrinsic model's påstand om, at kanondannelsen sker som en naturlig udvikling inden for kirken, siges at være en historisk bedre forklaring på kanonprocessen.

Den tredje forudsætning, der blev diskuteret, handlede om kirkens forhold til nedskrevne tekster. Jeg beskrev i dette afsnit den tidlige kirke som et *bogens folk*, der for det første har anvendt nedskrevne tekster fra begyndelsen af, for det andet har haft en ekstraordinær stor produktion af nedskrevne tekster, og for det tredje udtrykker særlige karakteristika ved de kristne tekster, at kirken på et tidligt



tidspunkt værdsatte skrifterne i deres skriftlige format. Disse tre argumenter er en klar udfordring for the extrinsic model's forudsætning om, at den tidlige kirke var modstander af nedskrevne dokumenter.

Dernæst udfordrede jeg den fjerde forudsætning ved at vise, at Paulus' skrifter ikke altid havde karakter af at være lejlighedsskrifter, men at Paulus flere gange henviser til en særlig apostolisk autoritet, som betyder, at det ord, han kom med, var Guds ord. Dette bakkede jeg op ved først at pege på, at apostlene overtog profeternes rolle i GT, og dernæst ved at understrege apostlenes enestående autoritet i den tidlige kirke. Disse forhold udfordrer the extrinsic model's fjerde forudsætning om, at NT's forfattere ikke var bevidste om egen autoritet i de skrifter, de skrev.

Den femte forudsætning, som jeg i denne opgave har diskuteret, handler om, at de nytestamentlige skrifter først på et senere tidspunkt blev anerkendt som *helligskrifter*. Efter at have gennemgået flere af de apostolske fædre, Justin Martyr, samt det Muratoriske Fragment, konkluderede jeg, at man inden Irenæus opnåede en større og større bevidsthed om, at nogle skrifter måtte betragtes som helligskrifter, mens andre måtte afvises. I stedet for at betragte Irenæus som initiativtageren til den kristne kanon, som the extrinsic model hævder, foreslog jeg et historisk mere nuanceret syn på Irenæus som en, der tager et stort skridt i kanonprocessen. Men dog et skridt i fodsporene af sine samtidige, de apostolske fædre og apostlene selv.

4.2 The extrinsic model og the intrinsic model

Flere gange i opgaven har jeg peget på elementer ved the extrinsic model, som er holdbare og historisk valide. Opgaven udtrykker dermed ikke en total afvisning af the extrinsic model. Samtidig har gennemgangen understreget, at the extrinsic model *kan* og *bør* udfordres på de fem forudsætninger, som er gennemgået i denne opgave, hvilket i sidste ende vil kræve en justering af forståelsen af kanonprocessen.

Fokus i denne opgave har været på forudsætningerne for the extrinsic model. Og selvom jeg flere gange har beskrevet the intrinsic model som alternativ, skal dette ikke ses som en udtømmende argumentation for the intrinsic model. Gennem denne opgave har jeg således ikke retfærdiggjort the intrinsic model, men blot peget på, at denne tilgang til kanondannelsen kan være med til at nuancere the extrinsic model's udlægning af kanondannelsen.

En sådan opgave lægger op til en efterfølger med fokus på, hvilke konsekvenser de forudsætninger, som opgaven har diskuteret, får for vores forståelse af selve kanondannelsen. Det er dog langt uden for rammerne for denne opgave.



Endeligt er det afslutningsvist værd at nævne, at kanondiskussionen næppe er et afsluttet kapitel. Historien viser os, at kanonspørgsmålet altid vil være genstand for diskussion. Det er derfor sandsynligt, at kanonspørgsmålets aktualitet, som jeg beskrev til at begynde med, vil bestå længe endnu.



5 Bibliografi

- Barr, James. 1973. *The Bible in the modern world: the Croall lectures given in New College, Edinburgh in November 1970*. The Croall lectures 1970. London: S.C.M. Press. (s. 112-132) **21 s.**
- Barth, Karl, Geoffrey William Bromiley, og Thomas F Torrance. 2010. *Church Dogmatics: Volume IV, Part 3.1*. Peabody, Massachusetts: Hendrickson Publishers. (s. 97) **1 s.**
- Bokedal, Tomas. 2005. "The Scriptures and the Lord: Formation and Significance of the Christian Biblical Canon : A Study in Text, Ritual and Interpretation". Lund: Lund University, Centre for Theology and Religious Studies. (s. 13-156) **144 s.**
- Bruce, F. F. 1988. *The canon of scripture*. Downers Grove, Ill: Inter-Varsity Press. (s.117-297) **181 s.**
- Baasland, Ernst, og Reidar Hvalvik. 1997. *De Apostoliske Fedre: i Norsk oversettelse, med innledninger og noter*. Oslo: Luther Forl. (s. 58-61; 88-91; 117-122; 125; 140-144) **20 s.**
- Campenhausen, Hans von. 1981. *Den kristne bibel blir til*. Århus: Aros. (s. 11-14; 90-188) **103 s.**
- Carson, D. A., og Douglas J. Moo. 2005. *An introduction to the New Testament*. 2nd ed. Grand Rapids, Mich: Zondervan. (s. 461-464) **4 s.**
- Childs, Brevard S. 1979. *Introduction to the Old Testament as Scripture*. 1st American ed. Philadelphia: Fortress Press. (s. 51) **1 s.**
- . 1984. *The New Testament as canon: an introduction*. London: SCM Pr. (s. 3-33) **31 s.**
- Christensen, Kurt. "Kristendommens sandhed og den postmoderne udfordring". *ICQUS* 2002 (1): 19–28. **10 s.**
- Ehrman, Bart D. 2004. *Truth and Fiction in The Da Vinci Code A Historian Reveals What We Really Know about Jesus, Mary Magdalene, and Constantine*. (s. 73-75) **3 s.**
- Funk, Robert Walter, og Roy W. Hoover, red. 1993. *The five Gospels: the search for the authentic words of Jesus: new translation and commentary*. New York : Toronto : New York: Macmillan ; Maxwell Macmillan Canada ; Maxwell Macmillan International. (s. 474) **1 s.**
- Grindheim, Sigurd. "The Law Kills but the Gospel gives Life: The Letter-Spirit Dualism in 2. Cor 3,5-18". *JSNT* 84 (2001): 97–115. **19 s.**
- Hill, Robert C. 2011. "Constantine's Bible: Politics and the Making of the New Testament. By David L. Dungan." *Heythrop Journal* 52 (3) (. maj): 464–465. hlh. **2 s.**
- Kruger, Michael J. 2012. *Canon revisited: establishing the origins and authority of the New Testament books*. Wheaton, Ill: Crossway. (s. 15-295) **281 s.**
- . 2013. *The question of Canon: challenging the status quo in the New Testament debate*. Downers Grove, IL: InterVarsity Press. (s. 15-210) **196 s.**
- McDonald, Lee Martin. 2007. *The biblical canon: its origin, transmission, and authority*. Updated & rev. 3rd ed. Peabody, Mass: Hendrickson Publishers. (s. 31-33; 276; 356-360; 422-429) **17 s.**
- Metzger, Bruce M., og Bart D. Ehrman. 2005. *The text of the New Testament: its transmission, corruption, and restoration*. 4th ed. New York: Oxford University Press. (s. 47-51) **5 s.**
- Olsen, Peter. 2007. *Jesus & apokryferne: historisk eller gnostisk kristendom*. Hillerød; [Kbh.: Logos Media ; I samarbejde med Credo. (s. 11-24) **14 s.**
- Ronald V Huggins. "Did Constantine Decide the New Testament Canon?" *Midwestern Journal of Theology* 8.2/9.1(Spring 2010): 102–114. **13 s.**
- Skarsaune, Oskar. 2001. *Og Ordet ble kjødt studier i oldkirkens teologi*. Oslo: Luther. (s. 278-298) **21 s.**



Stevens, Chris S. "Review: The Question of Canon: Challenging the Status Quo in the New Testament Debate, Michael J. Kruger". *RBL by the Society of Biblical Literature* 01/2018. (s. 1-5) **5 s.**

Thomassen, Einar, red. 2010. *Canon and canonicity: the formation and use of scripture*. Copenhagen: Museum Tusculanum. (s. 143-158) **16 s.**

Vanhoozer, Kevin J. 2005. *The drama of doctrine: a canonical-linguistic approach to Christian theology*. 1st ed. Louisville: Westminster John Knox Press. (s. 146-150) **5 s.**

Vigilius, Niels Ove. 2002. *Postmodernismens udfordringer - og den kristne tro*. Nemalah. (s. 29-35) **7 s.**

Wright, N. T. 1997. *Christian Origins and the Question of God. Vol. 1: The New Testament and the People of God*. 4. impr. Minneapolis: Fortress Press. (s. 216-219) **4 s.**

I alt: 1127 s.